

Vaikas XV–XVIII a. Lietuvos kaime: istorinių ir etnografinių šaltinių analizė

AUDRONĖ DARAŠKEVIČIENĖ

El. paštas audronep@hotmail.com

Straipsnyje, remiantis Norberto Vėliaus sudarytame baltų religijos ir mitologijos šaltinių rinkinyje pateikiamais istoriniais bei etnografiniais šaltiniais, analizuojama iki šiol menkai tyrinėta vaiko padėties XV–XVIII a. Lietuvos kaimo bendruomenėje arba valstietijoje problema. Siekiama išsiaiškinti, kokia vaikystė buvo to meto žemiausiame, itin mažai teisių turėjusiame ir socialinę priespaudą patyrusiame Lietuvos socialiniame sluoksnyje. Gilinamasi į vaikystės trukmės sampratą, vaiko vaidmenį, vaiko lavinimo specifiką, rūpinimosi vaiko sveikata ypatumus, nagrinėjami mitinės vaiko sampratos aspektai.

Raktažodžiai: vaikas, vaikystė, XV–XVIII a. Lietuvos kaimas, valstietija, vaikystės istorija

Straipsnyje, remiantis istoriniais bei etnografiniais šaltiniais, analizuojama iki šiol menkai tyrinėta vaiko padėtis XV–XVIII a. Lietuvos kaimo bendruomenėje arba valstietijoje. Toks tyrimas aktualus siekiant naujomis detalėmis papildyti vaikystės Lietuvoje istoriją (iki šiol atlikti išsamūs Lietuvos kaimo vaiko padėties tyrimai yra paremti ne ankstesniais kaip XIX a. pr. etnografiniais duomenimis [22; 25; 30; 11 ir t. t.]; o kaimo vaiko situacija – vaidmuo, lavinimosi ir išgyvenimo galimybės – ankstesnių laikų Lietuvoje, iš esmės besiskirianti nuo aukštuomenės vaiko situacijos [27, 9], yra labai mažai tyrinėta). Analizė aktuali ir siekiant nauju kampu pamatyti visuminį aptariamo laikotarpio Lietuvos visuomenės vaizdą bei ieškant šiandieninėje Lietuvoje paplitusių, su vaiku susijusių nuostatų istorinių prielaidų.

Analizuojant vaiko XV–XVIII a. Lietuvos valstietijoje situaciją būtina atkreipti dėmesį, kad valstiečių socialinis sluoksnis aptariamame laikotarpyje nebuvo vienalytis – šį faktą pagrindžia etnologų ir istorikų tyrimai. Etnologas Rimantas Balsys, remdamasis XVI–XVII a. istoriniais šaltiniais, yra pažymėjęs, kad pasiturinčio valstiečio sodybą tuo metu sudarė nuo kelių iki keliolikos pastatų: XVI a. Prūsijos lietuvių sodyboje, be senojo namo ir naujos stubos, dar buvo kelios klėtelės ir atskiri statiniai skirtingiems darbams – grūdams džiovinti, javams kultū, duonai kepti, alui daryti ir t. t. [5, 191]. Istorikės Neringos Dambrauskaitės tyrimai liudija, kad to paties laikotarpio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nelaisvųjų valstiečių šeimos gyvenimui buvo skiriamas tik vienas pastatėlis, kuris buvo tamsus, ankštas, drobiniais ar riebaluose išmirkytais popieriniais langais, be kamino; jei šeimynykščių buvo

daugiau, buvo miegama susispaudus, paprastai ant suolų arba galbūt ant krosnių; šeimos nariai čia pat malė grūdus, kepė duoną, audė ir pan. [9, 29–30]. Istoriko Juozo Jurginio tyrimai patvirtina, kad LDK valstietiją aptariamame laikotarpyje sudarė ne tik skirtingos turtinės, bet ir teisinės padėties asmenys ir jų šeimos, tačiau bendra tendencija buvo tokia – nuo XIV a. pabaigos LDK valstiečiai patyrė jų teises ir laisves vis labiau apribojanti įbaudžiamumą. 1557 m. įvykdyta Valakų reforma ir 1588 m. priimtas Trečiasis Lietuvos statutas galutinai atėmė iš valstiečio teisę būti žemės savininku, įteisino žemvaldį kaip valstiečio administratorių bei teisėją [13, 300]. Prūsijai priklausiusioje Mažojoje Lietuvoje valstiečių įbaudžiamimo procesas vyko skirtingai, tačiau, pasak istoriko Algirdo Matulevičiaus, XVIII a. pab. Prūsijos Lietuvos departamento domenuose daugiau nei pusė (56 proc.) valstiečių buvo lažininkai; daugelyje bajorų dvarų lietuviai valstiečiai turėjo atlikti tokias sunkias prievoles, kad neretai buvo priversti apleisti savo ūkius [18, 79–80].

Straipsnyje keliamas tikslas – aptarti vaiko padėtį XV–XVIII a. Lietuvos kaime / valstietijoje, t. y. išsiaiškinti, kokia buvo vaikystė šiame itin mažai teisių turėjusiame ir socialinę spaudą patyrusiame visuomenės sluoksnyje. Uždaviniai: 1) atskleisti vaikystės trukmės sampratą; 2) aptarti vaiko vaidmenį; 3) išanalizuoti vaiko lavinimo specifiką; 4) apžvelgti rūpinimosi vaiko sveikata ypatumus; 5) išnagrinėti mitinės vaiko sampratos aspektus.

Straipsnyje analizuojamos vaikystės tyrinėtojų iki šiol nenagrinėtos žinios apie vaiką, pateikiamos XV–XVIII a. istoriniuose ir etnografiniuose šaltiniuose, įtrauktuose į Norberto Vėliaus sudarytą rinkinį *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai* [1; 2; 3; 4]. Šiame rinkinyje žinių apie vaiką lietuviškame (Didžiosios ir Mažosios Lietuvos) kaime XV–XVIII a. yra nemažai. Straipsnyje nagrinėjami 74 įrašai, kuriuose atsispindi ganėtinai objektyvi ir patikima informacija – jų autoriai kalba apie savo laikmečio aktualijas, dažnai remdamiesi asmeniniais stebėjimais, siekdami spręsti aktualias to meto problemas. Žinių apie Didžiosios ar Mažosios Lietuvos kaimo vaiko padėtį randama įvairiuose bažnytiniuose ar kituose su krikščionybės sklaida susijusiuose dokumentuose – įsakuose ir nuostatuose (1), bažnyčių vizitacijos ataskaitose ar potvarkiuose (2), bažnytinių organizacijų veiklos ataskaitose ar dienoraščiuose (3), pamokslų rinkiniuose (4). Analizuojamos su vaiku susijusios visuomenės sampratos, atsiskleidžiančios XVI–XVIII a. Lietuvos raganų teismų dokumentuose (5). Gilinamasi į gausybę etnografinių žinių surinkusio Mato Pretorijaus (6) pateiktus liaudies gyvenimo aprašymus, savo laikmečio aktualijas aprašiusių istorikų Luko Davido (7),

-
- (1) Sembos vyskupo Michaelio Jungeės įsakas (1426?) [1, 483–485]; Žemutinės Prūsijos krašto potvarkis (1444, prieš spalio 18) [1, 502]; Įsakas Tilžės apskrities bažnyčioms (1578) [2, 230–232]; Įsakas Ragainės apskrities bažnyčioms (1578) [2, 234–235]; Eustachijaus Valavičiaus nuostatai Naujamiesčio valdiniams, kaip išlaikyti tikėjimą ir dorovę (1583 rugpjūčio 4) [2, 614–615].
 - (2) Prūsijos kunigaikštystės įsruities ir kitų lietuviškų apskričių bažnyčių vizitacijos visuotinis potvarkis (1639) [3, 36–38]; Jonas Argentas. Apie Jėzaus draugijos padėtį Lenkijos karalystėje šviesiausiam Zigmantui III (1620) [3, 468].
 - (3) Jėzuitų metinės ataskaitos (1583–1611) [2, 626–633]; Vilniaus Jėzuitų akademinės kolegijos ganytojiškos veiklos dienoraštis (1711–1773) [4, 120–126].
 - (4) Mykolas Olševskis. Broma atwerta ing wiecznasti (1753) [4, 136–137].
 - (5) Raganų bylos Lietuvoje XVI a. [2, 425–437]; Raganų teismai Lietuvoje XVII a. [3, 379–450]; Raganų teismai Lietuvoje XVIII a. [4, 83–112].
 - (6) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla (XVII a. II pusė) [3, 228–323].
 - (7) Lukas Davidas. Prūsijos kronika (1583) [2, 274–302].

Motiejaus Strijkovskio (8), Aleksandro Guagninio (9), Dionysijaus Fabricijaus (10) pateiktą informaciją. Tiriama kitų analizuojamame laikotarpyje gyvenusių kultūros veikėjų – Gotfrido Ostermejerio (11), Johanno Arnoldo Brando (12), Teodoro Lepnerio (13), Martyno Mažvydo (14), Jokūbo Lavinskio (15), Sigismundo Herbersteino (16), Stanislovo Rostovskio (17) – pastebėjimai apie vaiko padėtį kaimo bendruomenėje.

Šios žinios straipsnyje nagrinėjamos turinio analizės metodu pasitelkiant vaikystės antropologo Davido Lancy *gerontokratinių* (žemdirbiškų, ikiindustrinių arba ankstyvųjų industrinių) ir *neontokratinių* (industrinių, demokratinių, išsilavinusių, turtingų) visuomenių teoriją. Joje pažymima, kad abiejuose visuomenių modeliuose skirtingai suprantamos vaikystės ribos ir vaiko vaidmuo, nevienodai interpretuojamas rūpinimasis juo, taikomos skirtingos vaiko lavinimo strategijos, suteikiamas nevienodas statusas, vertė ir t. t. [17].

TEMOS IŠTIRTUMAS

Nors vaiko padėtis XV–XVIII a. Lietuvos valstietijoje visumos požiūriu nėra ištirta, būtina paminėti keletą su šia tema susijusių klausimų, kurie yra atkreipę tyrėjų dėmesį.

Pirmiausia tai aptariamo socialinio sluoksnio vaiko gyvenimo sąlygų, tiesiogiai susijusių su jo išgyvenimo galimybėmis, klausimas. Archeologo Povilo Blaževičiaus straipsnyje „Vaikai XVII a. kaimo bendruomenėje remiantis Rakaučiznos kapinyno tyrimais“ konstatuojama, kad XVII a. Lietuvos kaime naujagimių, kūdikių ir mažų vaikų mirties tikimybė siekė net 46 proc., 5–12 amžiaus grupėje – 19 proc. Remiantis vaikų kaulų antropologine analize teigiama, kad vaikus supo ligos, skurdas, nepritekliai, stresas [8, 349–350].

Kitas svarbus tyrėjų paliestas klausimas – aptariamo laikotarpio valstietijos vaiko teisinė padėtis. N. Dambrauskaitės straipsnyje „Nelaisvieji vaikai LDK bajorų dvaruose XVI–XVII a. pr.“ teigiama, kad nelaisvųjų LDK valstiečių vaikai (kartu su tėvais arba atskirai) galėjo būti parduodami arba dovanojami. Nors bajorai nebuvo linkę ardyti nelaisvųjų šeimų ir vaikas dažniausiai augo savo šeimoje, tačiau šeimos neretai būdavo nepilnos (be tėvo arba be mamos) [9, 29–30].

Šiek tiek analizuota ir kaimo vaiko lavinimo problema. Vaikystę LDK aukštuomenėje tyrusios istorikės Raimondos Ragauskienės pastebėjimu, XVI–XVII a. Lietuvoje tik labai menka valstiečių vaikų dalis turėjo pradinį išsilavinimą. Skirtingai nei kai kuriose Vakarų Europos šalyse, pvz., Danijoje, kur nuo XVII a. pradėtas diegti privalomas pradinis išsilavinimas, to laikotarpio Lietuvos valstiečiai, kaip ir didžioji dalis miesto žemesniųjų sluoksnių žmonių, buvo neraštingi. Valstybė neskyrė pakankamai dėmesio mokyklų steigimui, o

(8) Motiejus Strijkovskis. Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika (1582) [2, 536–570].

(9) Aleksandras Guagninis. Europinės Sarmatijos aprašymas (1578) [2, 472–476]; Aleksandras Guagninis. Europinės Sarmatijos kronika (1611) [2, 487–498].

(10) Dionysijus Fabricijus. Trumpas Livonijos istorijos išdėstymas (1611–1620) [3, 572–574].

(11) Gotfridas Ostermejeris. Kritiškos pastabos apie senovės prūsų religijos istoriją (1775) [4, 70–75].

(12) Johanna Arnolda Brandas. Kelionės per Brandenburgo žemę, Prūsiją, Kuršą, Livoniją, Pskovą, Didįjį Naugardą, Tverę ir Maskoviją (1673–1674) [3, 69–70].

(13) Teodoras Lepneris. Prūsų lietuvis (1744) [3, 353–369].

(14) Martynas Mažvydas. Laiškai Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui (1551) [2, 192–195].

(15) Jokūbo Lavinskio laiškas Jonui Pauliui Kampanui (1583) [2, 608–610].

(16) Sigismundas Herbersteinas. Maskvos istorijos komentarai (1549) [2, 394–396].

(17) Stanislovas Rostovskis. Lietuvos jėzuitų provincijos istorija (1768) [4, 143–146].

tėvai, slegiami didžiulės darbo naštos, nenorėjo vaikų leisti į mokslus, nes jie buvo reikalingi kaip pagalbinės „darbo rankos“ [27, 9].

Esama tyrimų, kuriuose gilintasi į smurto prieš vaikus klausimą. Archeologė Justina Kozakaitė su kolegomis, remdamasi Užubalių kaimo (Alytaus apylinkės) XVI–XVIII a. kapinyno duomenimis, analizavo smurto prieš vaikus tikimybę. Platesnės išvados apie smurto prieš vaikus paplitimą šiame tyrime nedaromos, tačiau atskleidžiama, kad iš 25 kapinyne palaidotų vaikų vienas vaikas (2–4 metų amžiaus) akivaizdžiai patyrė traumas, kurios galbūt buvo susijusios su fizine prievarta [16, 189–197]. Istorikas Martynas Jakulis, nagrinėjęs nesantuokinių vaikų padėtį XVI–XVIII a. LDK, pateikia vaikžudystės atvejus kaimiškose vietovėse ir konstatuoja, kad kaip ir bet kurioje kitoje ankstyvųjų Naujųjų laikų visuomenėje, XVI–XVIII a. Lietuvoje nesantuokiniai vaikai kartu su neturtingų žmonių vaikais patekdavo į rizikos grupę vaikų, kuriems iškart po gimimo grėsavo mirtis nuo motinos rankos [12, 50]. Remdamasis platesniais archeologiniais vaikystės tyrinėjimais, P. Blaževičiaus teigia, kad žemesniųjų visuomenės sluoksnių vaikai gausybės karų ir marų niokotoje XVII a. Lietuvoje buvo pažeidžiamiausia visuomenės dalis [8, 350].

Liūdną vaiko situacijos aptariamo laikotarpio Lietuvos kaime vaizdą šiek tiek praskaidrina etnologės Rasos Paukštytės-Šaknienės publikacija, kurioje analizuojami XVII a. ir vėlesniųjų laikų krikštynų papročiai. Šiame straipsnyje teigiama, kad tiek Mažojoje, tiek Didžiojoje šio laikotarpio Lietuvoje kaimo žmonės skyrė daug dėmesio vaiko (kūdikio) įvesdinimo ir bendruomenę (tiek socialinę, tiek religinę) ritualams [23, 162–173]. Ir tęsiantieji senosios religijos tradicijas, ir plėtojantieji krikščioniškas nuostatas kūdikio krikštą laikė ypatingos svarbos įvykiu, reikšmingu ne tik kūdikiui ir šeimai, bet ir visai bendruomenei [23, 164]. Šiam įvykiui pažymėti rengtos krikštynos – didelė bendruomenės šventė, susijusi su nemenkomis išlaidomis [23, 165]. Kūdikio gimimą lydėjo ir kiti bendruomenę įtraukiantys papročiai ir apeigos – gimdyvės ir kūdikio lankymo paprotys, pirmojo plaukų kirpimo apeiga [23, 166–169]. Vadinas, vaikas jau kūdikystės etape laikytas svarbiu bendruomenės nariu, vertu jos dėmesio, laiko ir išteklių.

Šios išvados yra svarbus atspirties taškas šiame straipsnyje analizuojant pasirinktus šaltinius ir aptariant vaikystės trukmės, vaiko vaidmens, lavinimo, rūpinimosi juo ir kitas su vaiku bei vaikyste susijusias sampratas.

VAIKYSTĖS TRUKMĖS SAMPRATA

D. Lancy tyrinėjimuose atsiskleidžia, kad *gerontokratinėse* visuomenėse vaikystę ir jaunystę kur kas greičiau nei *neontokratinėse* pakeičia suaugusiųjų amžiaus tarpsnis, siejamas su didesnėmis atsakomybėmis ir šeimos sukūrimu [17, 293–295]. Gilinantis į vaikystės trukmės XV–XVIII a. Lietuvoje klausimą, itin akivaizdžiai atsiskleidžia *gerontokratinėms* visuomenėms būdingas vaizdas.

Remiantis antropologo Wilhelmo Mannhardto tyrinėjimais, XV a. Mažojoje Lietuvoje vaikai nuo 12 metų ėjo lažą [1, 497]. J. Jurginio teigimu, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki XVI a. dirbti lažo darbus buvo verčiami tik valstiečiai vyrai, tačiau XVII a. jau visur buvo reikalaujama, kad greta vyrų lažą atliktų ir jų „antrininkai“ – moterys arba *pusberniai* [13, 295]. V. Morkūno teigimu, *pusbernio* darbus XIX–XX a. pr. Lietuvoje berniukas pradėdavo dirbti nuo 11 (daugeliu atvejų nuo 12) metų [20, 22–23], tad galbūt maždaug nuo tokio amžiaus jis dalyvavo lažo prievolės vykdyme ir XVII a. Šiame straipsnyje analizuojami šaltiniai taip pat liudija, kad aptariamo laikotarpio Lietuvoje (tiek Mažojoje, tiek Didžiojoje) būtent nuo 12–14 metų vaikui pradedama priskirti suaugusiųjų pareigas.

L. Davidas apie vaiko situaciją XVI a. Mažojoje Lietuvoje rašo: „<...> paminėtieji, kuriuos vadiname pakrikštytaisiais, privalo kiekvienais metais pagal seną šio krašto tvarką savo kunigui, kaip yra Lenkijoje ir Mazovijoje, nuo kiekvieno ūbo mokėti dešimtinę, gorčių rugių, gorčių avių ir deramai aukoti pinigų nuo kiekvieno žmogaus, sulaukusio dvylikos ar keturiolikos metų, kada jis jau gali priimti šventuosius sakramentus, – kasmet po 14 pfenigių“ (18). Taigi nuo dvylikos (ar keturiolikos) metų prisidėdavo pareiga mokėti anuometinius „mokesčius“ – nustatytą sumą bažnyčiai.

Pagal Sembos vyskupo Michaelio Jungeės įsaką (1426?), nuo 12 metų vaikas buvo *įpareigojamas* visavertiškai ir atsakingai dalyvauti krikščionių bendruomenės gyvenime – sekmadieniais lankyti bažnyčią ir švęsti krikščioniškas šventes: „Pirmiausia kiekvienas žmogus, vyras ar moteris, sulaukęs sąmoningų metų arba tinkamo amžiaus, būtent dvylikos metų, šventomis dienomis, o ypač sekmadieniais, telanko savo parapijos bažnyčią, teišklauso ten iki galo šventas mišias ir taip tešvenčia šventes“ (19). Šis šaltinis atskleidžia, kad, to meto bažnyčios autoritetų nuomone, 12 metų yra amžiaus riba, nuo kurios žmogų galima laikyti sąmoningu.

Atrodo, kad vietinių Mažosios Lietuvos žmonių nuomonė dėl sąmoningo amžiaus pradžios buvo panaši – remiantis L. Davido pastebėjimais, maždaug nuo tokio amžiaus vaikai buvo atsivedami į bažnyčios draudžiamas, todėl ganėtinai slaptas, pagal senosios religijos tradicijas atliekamas apeigas: „Suaugusieji <...> mielai atsivesdavo dvylikamečius ar truputį jaunesnius ar vyresnius vaikus“ (20). Tiesa, dvylikamečiai nebuvo laikomi visiškai suaugusiais, nes jų pareigos šiose apeigose skyrėsi nuo suaugusiųjų – jiems leista suvalgyti ritualinį maistą, kurio suaugusieji galėjo valgyti tik vieną kartą. Visgi, akivaizdu, kad jie laikyti jau sąmoningesniais už mažus vaikus, kurie šiose apeigose nedalyvavo.

P. Blaževičiaus teigimu, nuo 13–14 metų žmogus XIII–XVII a. Lietuvoje jau laidotas pagal suaugusiųjų laidojimo papročius – į kapą sudedant svarbius jo naudotus daiktus [6, 71]. Tai dar vienas aptariamo amžiaus vaiko įžengimo į suaugusiųjų pasaulį įrodymas.

Įdomi situacija atsiskleidžia analizuojant vedybų amžių. Remiantis Johanu Arnholdu von Brandu, XVII a. Lietuvoje „17–18 metų jau reikėjo vesti“ [28, 38], tačiau Trečiajame Lietuvos statute (galiojusiame 1588–1840 m.) ir 14 metų mergaitė buvo laikoma suaugusia ir turėjo teisę tuoktis [27, 8]. Atkreiptinas dėmesys į analizuojamame šaltinių rinkinyje skelbiamą Prūsijos kunigaikštystės Įsruities ir kitų lietuviškų apskričių bažnyčių vizitacijos visuotinio potvarkio (1639) ištrauką, kurioje teigiama, kad dažnai „tėvai savo vaikus sužada ir apvesdina <...> per daug jaunus ir mažus“ (21). Nors ir neaišku, apie kokio amžiaus vaikų vedybas kalbama, tačiau atsižvelgiant į aptartą kontekstą galima spėti, kad vedybiniai įsipareigojimai aptariamo laikotarpio Mažojoje Lietuvoje galėjo būti priskiriami ir jaunesniems nei 14 metų asmenims.

Išanalizuoti duomenys liudija, kad vaikas į suaugusiųjų pasaulį, kuriame įgyjamos didesnės nei vaikystėje ar jaunystėje pareigos ir atsakomybės – mokestiniai, vedybiniai, darbiniai įsipareigojimai, įžengdavo kur kas anksčiau negu šiandien. Amžiaus riba, žyminti suaugusiesiems priskiriamų atsakomybių atsiradimą žmogaus gyvenime, galėjo būti 12–14 metų.

(18) Lukas Davidas. Prūsijos kronika (1583) [2, 287].

(19) Sembos vyskupo Michaelio Jungeės įsakas (1426?) [1, 483].

(20) Lukas Davidas. Prūsijos kronika (1583) [2, 284].

(21) Prūsijos kunigaikštystės Įsruities ir kitų lietuviškų apskričių bažnyčių vizitacijos visuotinis potvarkis (1639) [3, 43].

VAIKO VAIDMUO ŠEIMOJE IR VISUOMENĖJE

D. Lancy, kaip ir daugelis kitų vaikystės tyrinėtojų, atkreipė dėmesį, kad *neontokratinėse* ir *gerontokratinėse* visuomenėse skiriasi ne tik amžius, nuo kurio vaikas pradeda vykdyti daugelį suaugusiųjų pareigų ir tampa suaugusiu. Abiejų tipų visuomenėms taip pat būdingos labai skirtingos sampratos apie vaiko atsakomybę ir pareigas nuo pat mažumės.

Neontokratinėse visuomenėse vaikystė laikoma nerūpestingumo ir laimės tarpsniu, kai neprivalu dalyvauti ūkinėje-ekonominėje veikloje bei rūpintis šeimos nariais. Šiose visuomenėse vaikas yra išlaisvintas ne tik nuo alinančio darbo ūkyje ar fabrike, bet ir nuo pareigos padėti suaugusiesiems namų ruošoje. Jis yra suprantamas kaip *globojamas*. O išgyvenimo problemą sunkiau sprendžiančiose *gerontokratinėse* visuomenėse tikimasi, kad vaikas kiek įmanoma anksčiau pradės dalyvauti šeimos ūkinėje veikloje. Jis nuo pat mažumės pratinamas prie pareigų ir atsakomybės, mokomas būti pagalbininku ūkyje: rūpintis jaunesniais, atlikti pagal amžių įmanomus ūkio darbus [17, 254–292]. Vaikas *gerontokratinėse* visuomenėse, skirtingai nei *neontokratinėse*, vertinamas kaip *ekonominės naudos nešėjas* [17, 66].

Būtent *gerontokratinėms* visuomenėms būdingą vaiko vaidmens sampratą nagrinėjamo laikotarpio Lietuvos kaime yra pastebėjusi ne tik R. Ragauskienė, bet ir kiti tyrėjai. Vaiko padėtį kaimo šeimoje nagrinėjusi A. Vyšniauskaitė, remdamasi XVII a. šaltiniais, teigia: „Iš pat mažens jie buvo pratinami prie šeimai naudingo darbo“ [31, 158]. N. Dambrauskaitės teigimu, XVI–XVII a. pirmojoje pusėje nelaisvųjų valstiečių vaiką nuo pat gimimo supanti aplinka buvo suaugusiųjų darbo vieta, vaikas nuo pat mažumės matė suaugusiųjų darbus, mokėsi jų ir greičiausiai turėjo prisidėti. O nuo 10 metų ar net anksčiau jis jau turėjo konkretų darbą šeimnininko ūkyje ir galėjo tarnauti atskirai nuo tėvų (padėti virtuvėje, piemenauti ar kt.) [9, 30].

Tendenciją, kad vaikas nuo mažens buvo pratinamas prie darbo, atskleidžia ir vaikų žaislų tyrinėjimai. Ir archeologiniai, ir etnografiniai duomenys rodo, kad nuo seniausių laikų iki pat XX a. vidurio vaikai žaidė su specialiai jiems pagamintais arba pačių pasigamintais žaisliniais ūkio, namų apyvokos įrankiais, su kuriais mokėsi atlikti žemės ūkio darbus, rūpintis gyvuliais ar šeimos nariais [7, 53–62; 24, 28–29]. Kitų tyrėjų pastebėjimu, darbas ūkyje ir pagalba tėvams Lietuvos kaime buvo kad ir nedidelio vaiko pareiga iki pat XX a. vidurio [28; 25; 30].

Straipsnyje analizuojami šaltiniai patvirtina, kad analizuojamo laikotarpio Lietuvos kaime vaikui buvo priskiriamas būtent tėvų pagalbininko vaidmuo. M. Pretorijus pateikia tokį liaudies papročių XVII a. Mažojoje Lietuvoje aprašymą: „matydami mirštančius savo vaikus, tėvai paprastai sako, ką aš ir pats esu ne kartą girdėjęs: *man iktolei szlusziei, nu Diewui, szluszzyk, kolei asz pareisiu tę*. Iki tol tarnavai man, dabar tarnauk Dievui, kol aš ten atvyksiu!“ (22). Taigi vaiko gyvenimas įvardijamas net ne kaip pagalba, o kaip tarnavimas tėvams. Tėvų tarno vaidmuo jam numatomas netgi po mirties.

Atrodo, kad toks vaiko vaidmens suvokimas nagrinėjamoje visuomenėje buvo būdingas ne tik suaugusiesiems, bet ir pačiam vaikui. Tai liudija M. Pretorijaus užrašyta nuotakos, kuri, remiantis anksčiau aptartais šaltiniais, galėjo būti ganėtinai jauno amžiaus, rauda: „*Ai. Ai. Moczuttele! Kas taw ugnele suszlus? Kas taw patelele paklos? Ai. Ai. Ai.*“ „Va išeisiu iš tėvo namų, kas tada ištikimai tarnaus mano mielam tėveliui, mano mielai motinėlei? Kas gyvulėliais rūpinsis, kas šers ir girdys? Motinėle mieliausia, kas tau kojeles mazgos, šildys? Kas patalėlį klos? Ugnele šventoji, kas tave taip saugos? Katyte, kas tau kokį kąsnelį paduos? Ai! Ai! Ai! O jūs, vištytės, kas jus lesins, žiūrės, kas perins? O jūs, paršiukai, kas jums rūpinsis? Ai! Ai! Ai!“ (23). Šioje nuotakos raudoje atsiskleidžia, kad tėvų namuose vaikystėje vykdytas

(22) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 245].

(23) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 314].

pareigas – patarnavimą tėvams, namų židinio priežiūrą, rūpinimąsi gyvuliais – ji pati suvokė kaip natūralias, savaime suprantamas, jai pačiai asmeniškai svarbias veiklas. Akivaizdu, kad to meto vaikui neatrodė, kad darbas ūkyje, pagalba šeimos nariams yra jam nepriklausantys užsiėmimai. Vadinasi, vaikas anksti tapo socialiai atsakingas, įsitraukimas į šeimos ūkio darbus buvo svarbus jo tapatybei.

Išanalizuoti duomenys patvirtina, kad aptariamo laikotarpio Lietuvos kaime, kaip ir XIX–XX a. Lietuvos valstiečių gyvenime, žemės ūkio darbai, rūpinimasis šeimos nariais nebuvo laikoma išskirtinai suaugusiųjų pareigomis, nuo kurių vaikas turi būti apsaugotas. Dirbti, užsidirbti pragyvenimui ir pasirūpinti kitais, to meto kaimo žmonių (kaip ir paties vaiko) supratimu, buvo *natūrali* vaiko priedermė. Kaimo vaikas nuo pat mažens ekonomine prasme buvo naudingas šeimos narys, kuris privalėjo prisidėti prie šeimos išlaikymo.

VAIKO LAVINIMO POBŪDIS

Vaiko lavinimo pobūdis, remiantis D. Lancy, *gerontokratinėse* ir *neontokratinėse* visuomenėse taip pat gerokai skiriasi, ir ne tik mokymo turiniu, bet ir forma. Jei *neontokratinėse* visuomenėse natūraliu dalyku laikomas nuo ankstyvo amžiaus pradedamas formalusis, arba institucinis, mokymas, o vaiko lavinimas laikomas daug energijos ir laiko eikvojančiu suaugusiojo užsiėmimu, tai *gerontokratinėse* vyrauja nuostata, kad kultūrą vaikas perima tiesiog stebėdamas suaugusiuosius kasdienėje aplinkoje ir atkartodamas jų elgesį [17, 404–410].

Švietimo sistemos formavimosi ir kitų su vaiko lavinimu Lietuvoje susijusių tyrimų analizė atskleidžia, kad aukštesniųjų socialinių sluoksnių vaikai nuo pat aptariamo laikotarpio pradžios galėjo naudotis tuo metu besikuriančios, *neontokratinio* modelio bruožais pasižyminčios švietimo sistemos paslaugomis arba pagal analogiškas metodikas buvo lavinami namuose. O valstietijai valstybiniu lygiu formuojamos švietimo sistemos paslaugos iš esmės buvo beveik neprieinamos ir mažai aktualios (24), valstiečių vaikai buvo lavinami „liaudies kultūra pagrįsta pedagoga“ [26, 205], kurioje akivaizdūs *gerontokratinio* modelio bruožai.

(24) Tiesa, yra liudijimų, kad dalis valstiečių vaikų lankė to meto mokyklas. Zigmantas Kiaupa, tyręs XVI a. Kauno mokyklas, pažymi, kad tarp mokinių minima ir keletas valstiečių sūnų [15, 32]. Jonas Račkauskas yra atkreipęs dėmesį į M. Valančiaus pastebėjimą, kad 1530 m. Joniškėje įkurtoje mokykloje buvo mokomi ūkininkų vaikai. J. Račkausko nuomone, XIV a. pab. įsteigtos Vilniaus katedros mokyklos mokinių daugumą taip pat galėjo sudaryti Vilniaus miestelėnų ir apylinkių valstiečių vaikai [26, 20–22]. XIV–XVIII a. LDK mokyklų tinklą apžvelgęs Arvydas Pacevičius yra atkreipęs dėmesį, kad 1610 m. Gruževskių Kelmės dvaro „Nuostatuose“ miestelėnams ir valstiečiams, leidžiantiems vaikus į ne evangelikų mokyklas, numatomos piniginės baudos [21, 392]. Konstatuojama, kad XVI–XVII a. sandūroje lankyti mokyklą ir bažnyčią savo pavaldinius įpareigojo ir kai kurie kiti aukštesniojo luomo atstovai, pvz., Eustachijus Valavičius (Upytės pavietas, 1583 m.), Sofija Mitkevičaitė-Vnučienė (Šiluva, 1592 m.), Kristupas Radvila (1621 m.). Vieni įpareigojo visus 8–15 m. vaikus leisti į mokyklą, kiti norinčius ją lankyti skatino, skirdami neturtingiesiems maisto ir drabužių [14, 32–33]. Pasak A. Pacevičiaus, XVIII a. prie vienuolynų masiškai kurtas mokyklas mėgo tiek bajorai, tiek valstiečiai [21, 385]. Pasak kitų tyrėjų, XVIII a. pirmame ketvirtyje vizitatoriai paparinėse mokyklose rasdavo po 10–20 vaikų, daugiausia miestelėnų ir valstiečių; netgi mokyklų veikimo laikas buvo priderintas prie valstietijos sezoniško vaikų darbo – mokyklos veikė tuo metu, kai nereikėjo ganyti gyvulių [14, 34]. Visgi, pasak J. Račkausko, XVIII a. pabaigoje pradėjus esminę Lietuvos ir Lenkijos švietimo sistemos reformą – bandant įteisinti nuostatą, kad visi vaikai, nepaisant jų luomo, yra lygūs ir bandant sukurti visiems prieinamų parapinių mokyklų tinklą – išryškėjo bajorų pasipriešinimas naujų parapinių mokyklų steigimui ir netgi draudimai valstiečių vaikams jas lankyti [26, 176–187]. Remiantis paminėtais tyrimais galima teigti, kad aptariamam laikotarpiu valstiečių vaikų naudojimas švietimo sistemos paslaugomis Lietuvoje buvo padrikas ir nesisteminas. Kaip išskirtinį atvejį galima paminėti 1737 m. Mažonoje Lietuvoje įvestą privalomą mokslą visiems 7–14 m. vaikams [28, 36].

Jei to meto mokyklose vienas svarbiausių uždavinių buvo išmokyti rašto [14; 11, 17–32; 21, 378–396], tai pagrindinis valstiečių namų pedagogikos tikslas buvo išmokyti žemės ūkio ir buities darbų. Oficialių mokyklų misija buvo perteikti krikščioniškas dogmas, aukštesnėse pakopose – supažindinti su platesne europietiška kultūra – filosofijos, teisės, grožinės literatūros darbais [14; 11, 17–32; 21, 378–396], o valstietiškoji vaiko ugdymo sistema buvo paremta vietinio kultūrinio palikimo saugojimu ir perdavimu [26, 205]. Galiausiai – jei mokyklose vaikai daugiausia buvo mokomi lotynų ir lenkų kalbomis, tai etnografinėje Lietuvoje valstiečiai namuose bendravo ir visą žiniją savo vaikams perdavė lietuviškai [26, 205].

Šioje publikacijoje analizuojami šaltiniai leidžia plačiai pagrįsti J. Račkausko teiginį, kad valstietiška vaiko ugdymo sistema buvo nukreipta į vietinio kultūrinio palikimo saugojimą ir perdavimą bei juo paremtos pasaulėžiūros formavimą. Juose atsiskleidžia ir saviti analizuojamo laikotarpio kaimui būdingos vaiko lavinimo strategijos bruožai.

Siekiant išsiaiškinti svarbiausius šios strategijos aspektus, verta atkreipti dėmesį į tai, kad vaikas buvo nuosekliai ir aktyviai įtraukiamas į daugelį šeimoje ir bendruomenėje vykusių apeigų ir ritualų. Vaikų dalyvavimas įvairiose kalendorinių švenčių (derliaus nuėmimo (25), ganiavos užbaigimo (26), Gabjaujos (*Gabjaujis*) (švenčiama baigus kultūriškai jautus) (27), Žemėpačio pagerbimo (švenčiama, kai trumpiausios dienos) (28), šeimos ir ūkio sėkmės užtikrinimui skirtose (gydymo (29), gyvulių pašventinimo (30) ir t. t.) apeigose analizuojamuose šaltiniuose minimas daugybę kartų.

M. Pretorijus pateikia net kelis XVII a. Mažojoje Lietuvoje šeimoje vykdytų apeigų aprašymus, kuriose vaikų dalyvavimas, atrodo, buvo būtinas. Pavyzdžiui, apie karvių pašventinimo apeigą rašoma: „Šeimininkas sušaukia savo vaikus, kai kas taip pat ir šeimynykščius, suklaupia priešais pūrą ir meldžiasi už gyvulius, ypač už karvę ir veršelį“ (31). Kitas pavyzdys – apeiga, atliekama prieš pjaunant pirmą karvės atsivestą veršelį: „prieš pjovimą šeimininkas su žmona ir vaikais susėda prie stalo, pasimeldžia su kaušeliu (*Kauszel*) rankoje, žemynėliaudamas (*Zemynelaudams*) ir palabindamas (*palabindams*), išgeria, po to pjauna veršiuoką Gotui, t. y. sergėtojui, kuris globoja galvijų prieauglį ir avis, tiksliau sakant, jų dievui“ (32).

(25) „Svarbiausioji anuometinė pagonių šventė, kurią dar ir šiandien žmonės pripažįsta kai kur Lietuvoje, Žemaičiuose, Livonijoje, Kuršė ir Rusios kai kuriose apygardose, būdavo spalio mėnesio gale, kada jau visi javai nupjauti, suimti ir į klojimus suvežti. <...> Sueina, būdavo, į vienus namus su pačiomis, vaikais, tarnais“ (Motiejus Strijkovskis. Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika (1582) [2, 548]); „Lenkijos karaliaus Vladislavo Jogailos <...> laikais visa lietuvių ir žemaičių tauta prietaringai garbino daug dievų <...>. Jie turėjo kasmetinę šventę, kurią švėsdavo spalio mėnesio pradžioje, suvežę derlių; į ją gausiai susirinkdavo su žmonomis, vaikais ir tarnais ir tris dienas puotaudavo, suvalgydavo tai, ką buvo paaukoję dievams. Šią šventę ir dabar Žemaitijoje, Lietuvoje ir kai kuriose Rusijos vietose valstiečiai tebešvenčia“ (Aleksandras Guagnini. Europinės Sarmatijos aprašymas (1578) [2, 473]; platesnis aprašymas: [2, 474]); Aleksandras Guagnini. Europinės Sarmatijos kronika (1611) [2, 488–497]; Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 293–294].

(26) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 295].

(27) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 297].

(28) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 301].

(29) Lukas Davidas. Prūsijos kronika (1583) [2, 282–288].

(30) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 304–305].

(31) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 304].

(32) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 305].

Akcentuojamas vaikų dalyvavimas ne tik šeimos rate, bet ir bendruomenėje vykusiose apeigose. Atkreipiamas dėmesys, kad vaikų įtraukimas buvo visuotinis ir laikomas privalomu. Antai M. Pretorijus, aprašydamas derliaus nuėmimo Sambarių šventės apeigą, pažymi, kad išimtis nebuvo daroma nė žindomiems kūdikiams: „[Šeimininkas – A. D.] Pasimeldęs vėl truputį nulieja Žemynėlei (*Zemynelen*) ant žemės tardamas pirmiau cituotus žodžius, taip pat, kaip šeimininkas, daro ir visi kiti, ir trys kaušeliai eina devynis kartus aplinkui. Kiekvieną kartą reikia ištuštinti vienu trūkiu, tad kiekvienas klūpodamas turi išgerti 27 kaušelius. <...> Dar reikia pastebėti, kad šeimininkas šioje apeigoje privalo turėti visus savo vaikus; už žindomą kūdikį, kuris dar negali klūpoti ir gerti, tėvas ir motina turi išgerti devyniskart po tris kaušelius (*Kauszelen*)“ (33).

Aprašydamas ne vien šeimos rate, bet platesnėje bendruomenėje vykusią Žemėpačio (sodybos dievo) pagerbimo šventę, M. Pretorijus vėl kalba apie tai, kad joje dalyvaudavo visi susirinkusiųjų vaikai. Vaikui buvo numatoma ne tik tylaus stebėtojo, bet ir aktyvaus dalyvio vieta – jis kartu su suaugusiais sėdėjo prie apeiginio stalo: „Kad jį pamalonintų, namų šeimininkas paprastai kasmet, kai trumpiausios dienos, taip pat orai audroti ir kai šeimininkui patogiu, jį taip pagerbia. Iš pirmalakių grūdų, paimtų tuo pačiu būdu kaip ir sambarių šventei, padaro alų. Šeimininkė iškepa pyrago iš geriausių kviečių ir duonos iš geriausių rugių ir tiek pat kepalų, kiek prie stalo sėdės šeimininko giminių (pati, vaikai, vaikų vaikai, broliai, seserys, jų vaikai, jei gyvena tame pačiame ūkyje ir iš vieno su šeimininku)“ (34).

Kituose M. Pretorijaus švenčių ir apeigų aprašymuose atsiskleidžia, kad vaikai ne tik kartu su suaugusiais sėdėdavo prie apeiginio stalo, klūpodavo maldos rate (beje, turėdami savo konkrečią vietą) (35), bet ir dalyvaudavo ritualiniame gėrime bei valgyme. Be to, šeimos ir bendruomenės šventėse už vaikus buvo meldžiamasi: „Kai pavalgo, šeimininkas vėl pripila visus tris kaušelius (*Kauszelen*), kiekvieną per tris kartus, ir, laikydamas vieną kaušelį (*Kauszel*) rankoje, dėkoja Dievui už dovanas ir meldžiasi už pačią, vaikus, šeimyną ir gyvulius, tačiau be smulkių išvardijimų, kad Viešpats juos laimintų, saugotų nuo ligų ir teiktų sveikatą bei palaimą“ (36). Vaikams, kaip ir suaugusiesiems, dėkota už šventės surengimą: „Savo palabiniame (*Palabinken*) vaikai, šeimynykščiai ir t. t. paprastai pamini tėvus, šeimininkus ir kt. maždaug šitaip: „Mielas Dieve, dėkoju tau už tavo malones; taip pat dėkoju mūsų mielam tėtei, mamai, šeimininkui, šeimininkei, vaikams, kad jie gražiai surengė šią šventę, teik jiems, Dieve, gerą sveikatą, laimink jų darbus, kad jų šeimyna ir gyvuliai gerai tarptų visų džiaugsmui ir pasitenkinimui“ (37).

Kaip jau minėta, maždaug nuo dvylikos metų vaikams leista dalyvauti išskirtinėse apeigose ir suvalgyti ritualinį maistą. Štai platesnis L. Davido pateiktas tokių apeigų aprašymas: „Kada ligonis ar rūpesčių prispaustas žmogus pareiškia esąs pasiruošęs daryti viską, kas reikia, tada vaidila (*Waideler*) nurodo jam, iš kur jis turi paimti ožį aukojimui. <...> Tos mėsos gaudavo valgyti vaikai, kurie ateidavo su savo tėvais ar draugais, dėl ko jie labai džiaugdavosi ir mielai būdavo ten, kur aukojama dievams, nes žinojo, jog nebus apsieita be gero prisivalgymo. Jeigu likusios mėsos jaunimas negalėdavo iškart suvalgyti, jiems buvo leista

(33) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 294].

(34) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 301].

(35) „Pati turi klūpoti vyrui iš kairės, vaikai pagal amžių abipus tėvų“ (Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla) [3, 293].

(36) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 294].

(37) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 297].

tai, kas liko, vėl sumesti į katilą (kuris visą laiką kabėjo su sriuba virš ugnies) ir ateiti kitą, trečią, ketvirtą ir t. t. kartą ir valgyti tol, kol viskas bus suvalgyta. Taigi šis jaunimas galėjo laisvai ne tik pirmą dieną, bet ir antrą, trečią ir t. t. skanauti šventą mėsą“ (38).

Vyresnio amžiaus vaikas, ypač berniukas, apeigose gaudavo ir kitų atsakingų pareigų. Pavyzdžiui, Samborių apeigą vedantis šeimininkas vyriausiajam sūnui pavesdavo *žemynėliauti* – atlikti ritualinio gėrimo aukojimą ir pasakyti padėkos žodžius: „Šeimininkas pradeda ir geria tris kaušelius (*Kauszelen*) po kits kito, paskui paduoda žmonai, vyriausiajam broliui arba vaikui, kuris yra jam iš kairės. Vaikas arba brolis šeimininko pripiltą kaušelį (*Kauszel*) turi paimti abiem rankom. Brolis arba sūnus žemynėliaudamas (*Zemynelaucket*) taria linkėjimus maždaug tokiais žodžiais: dėkui Dievui už šias geras dovanas, duok mums, gerasis Dieve, kitąmet daugiau, ne mažiau ir t. t.“ (39). Per Gabjaujos šventę, reikalui esant, sūnui buvo pavedama virti ritualinę gaidžio sriubą, prie kurios gaminimo moterims buvo draudžiama prisiliesti: „<...> šeimininkas pats deda jį [gaidį – A. D.] į puodą ir kaičia ant ugnies, įdeda prieskonių ir druskos, kiek jam atrodo reikalinga, ir verda. Jei jam atsitinka išeiti, tai pristato sūnų, o jei jo neturi – berną samdininką (mat būtinai turi būti vyras) saugoti, kad nei viena moteriškė ar kas svetimas neparagautų nei mėsos, nei sriubos“ (40). Po ganiavos pabaigimo šventės tėvas su vyriausioju sūnumi vieni du meldavosi, laimindavo galvijus ir jų pašarą: „Pavalgius, padėkojus [Dievui] ir pagiedojus kaušelis (*Kauszel*) vėl eina tris kartus aplinkui pagal įprastas senųjų prūsų apeigas, paskui šeimyna išsiskirsto, o šeimininkas su sūnumi vėl klaupiasi, dar kartą meldžiasi, laikydami kaušelį (*Kauszel*) rankose, už gyvulius ir pašarą, geria kaip senovės prūsai ir truputėlį palieka, kad būtų kuo aplaistyti šieną, šiaudus, grūdus ir vandenį. Paskui šieną, šiaudus, javus, vandenį ir kt. nešą į tvartą, paduoda galvijams ėsti ir gerti, laimina savo galvijus ir vėl grįžta į trobą“ (41).

Visi aptarti pavyzdžiai rodo, kad vaikų įtraukimas į apeigas buvo ne atsitiktinis ar nepalankių aplinkybių nulemtas (pvz., nėra kur vaiko dėti), o sąmoningas, gerai apgalvotas veiksmas, kurio tikslas – palaipsniui perduoti vaikui iš seniau paveldėtą ir anuometinės kaimo bendruomenės poreikius bei sampratą atitinkančią pasaulėžiūrą, išmokyti jį atlikti šią pasaulėžiūrą atliepančius vaidmenis. Panašu, kad būtent vaiko įtraukimas į suaugusiųjų vedamus ritualus, apeigas, papročius buvo esminis kaimiškos vaiko lavinimo sistemos elementas.

Šią lavinimo metodiką papildė kita – anuometinę pasaulėžiūrą įkūnijančių simboliinių figūrų nuolatinis buvimas kasdienėje aplinkoje. Pavyzdžiui, 1725 m. rašytame Vilniaus jėzuitų akademinės kolegijos ganytojiškos veiklos dienoraštyje (42) kalbama apie namuose laikomus dievus Pagirnius, t. y. žalčius. Kaimyninės Latvijos liaudies kultūrą aprašęs Dionysijus Fabricijus papildė, kad su *garbinamais* žalčiais žaisdavo vaikai (43). Vadinas, visa anuometinį kaimo vaiką supanti kasdienė aplinka buvo pilna tėvų pasaulėžiūrą atspindinčių ženklų, simboliinių figūrų ir t. t.

Panašu, kad tokiu būdu socializuojamas anuometinis kaimo vaikas anksti perimdavo šeimos ir bendruomenės pasaulėžiūrą. Tai itin vaizdžiai rodo Jėzuitų vizitacijų įrašas – vaikas

(38) Lukas Davidas. Prūsijos kronika (1583) [2, 282–284].

(39) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 293–294].

(40) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 296].

(41) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 295].

(42) Vilniaus jėzuitų akademinės kolegijos ganytojiškos veiklos dienoraštis (1711–1773) [4, 125].

(43) Dionysijus Fabricijus. Trumpas Livonijos istorijos išdėstymas (1611–1620) [3, 572].

taip stipriai buvo perėmęs tėvų tikėjimo sistemą, jog išorinis bandymas ją sugriauti baigėsi vaiko liga: „Tie pamokslininkai, kurie aplankė greta, netoli miesto, esančius kaimus, rado neįprastų dalykų ir labai apgailėtiną padėtį. Du iš jų, sukvietę vaikus ir mokę krikščionių tikėjimo pradmenų, pastebėjo ant vieno vaiko kaklo kabantį paprastą maišelį. Įtardami, kad čia yra koks nors prietaras, jie paklausė berniuką, ką jis ten turįs įsidėjęs. Tas atsakė, jog turįs ten savo dievą; gavęs iš motinos; motinos paliepiu jį nešiojąs. Mūsiškiai tą skudurą išvertė ir rado dvi nupjautas žalčių galvas. Kai jie jas atėmė, berniukas ėmė rėkti, reikalauti grąžinti jo dievą ir (nuostabus bei apgailėtinas dalykas!) ėmė labai karščiuoti ir sunkiai susirgo“ (44).

Išanalizuoti šaltiniai rodo, kad aptariamo laikotarpio Lietuvos valstiečių namų aplinkoje ir kaimo bendruomenėje vaiko lavinimui, apimančiam ne tik žemdirbystės mokymą, bet ir iš kartos į kartą perduodamais vaizdiniais parentos pasaulėžiūros formavimą, buvo skiriama daug suaugusiųjų dėmesio, laiko ir energijos. Tiesa, šio fakto galima ir nepastebėti, nes anuometinis kaimiškas vaiko lavinimo turinys ir forma iš esmės skyrėsi nuo įprasto *neontokratinei* švietimo sistemai: anuometiniame kaimiškame lavinime nerasime rašto ir bendraeuropinės kultūros mokymo; lavinimas nebuvo atskirtas nuo kasdienio gyvenimo – jis susiliejo su kitais tikslais turinčiomis suaugusiųjų veiklomis. Tik atkreipus dėmesį į tai, kad vaikai aptariamo laikmečio kaime nuolat dalyvaudavo suaugusiųjų veiklose ir taip mokėsi asmeniniu ir bendruomenės požiūriu svarbių dalykų, galima teigti, kad vaiko lavinimas buvo vienas svarbiausių anuometinės kaimo bendruomenės uždavinių.

VAIKO SVEIKATA IR GYDYMAS

Remiantis D. Lancy, vaikystė *gerontokratinėse* visuomenėse pasižymi ir tuo, kad šiame amžiaus tarpsnyje žmogus yra itin pažeidžiamas sveikatos požiūriu. Šiose visuomenėse vaiką nuolatos supa ligos ir kiti sveikatos sutrikimai, jo gyvybei itin dažnai gresia mirtinas pavojus [17, 402–410]. Būtent tokią vaikystę atskleidžia ir jau minėti Lietuvoje vykdyti archeologiniai ir antropologiniai tyrimai, rodantys itin aukštus vaikų mirtingumo rodiklius [8, 336–354]. Toks vaikystės vaizdas atsiskleidžia ir šiame straipsnyje analizuojamuose šaltiniuose.

Vaikų ligų ir kitų sveikatos sutrikimų problemai tiriamame šaltinių rinkinyje tenka išskirtinis dėmesys. Vaikų ligos minimos daug kartų ir tam naudojama liaudies terminologija – kalbama apie nužiūrėtus (45), „požeminių ėdamus“ (46), „Laumės apmaitytus“ (47), kitų būtybių pakenktus (48), apkerėtus (49), „suraganautus“ (50), sveikatos

(44) Jonas Argentas. Apie Jėzaus draugijos padėtį Lenkijos karalystėje šviesiausiam Zigmantui III (1620) [3, 468].

(45) Lukas Davidas. Prūsijos kronika (1583) [2, 299].

(46) Lukas Davidas. Prūsijos kronika (1583) [2, 300].

(47) Gotfridas Ostermejeris. Kritiškos pastabos apie senovės prūsų religijos istoriją (1775) [4, 71].

(48) Lukas Davidas. Prūsijos kronika (1583) [2, 294].

(49) Raganų teismai Lietuvoje XVII a. 1641. VIII. 21 Kupiškio dvaro Šatelių kaimo valstietės Paliulienės prisipažinimas apie raganavimus. Iš Ukmergės apskrities vaznių pranešimo apie mirties nuosprendžio įvykdymą [3, 399]; Raganų teismai Lietuvoje XVII a. 1680. III. 15–22. Viduklės apskrities Raulių dvaro šeimynykštės Zuzanos Šlekinienės, apkaltintos raganavimu, prisipažinimas. Iš Žemaičių kunigaikštystės vaznių pranešimo apie Šlekinienės tardymą ir suvedinimą [3, 436].

(50) Raganų teismai Lietuvoje XVIII a. 1713. III. 31. Žinia apie susargdinimą užkerėtu alumi. Iš Žemaičių bajoro Jono Ganiprausko kaltinimo savo valstiečiui Ivanui [4, 90].

neturinčius (51) ar tiesiog sergančius (52) vaikus. Esama liudijimų ir apie gana dažnus apsigimimus. Pavyzdžiui, XVI a. per Lietuvą keliaavęs rašytojas, keliautojas, diplomatas Sigismundas Herbersteinas teigia: „Žemaitijoje pirmiausia stebina tai, kad nors to krašto žmonės dažniausiai yra aukšto ūgio, vaikai paprastai gimsta pakaitomis: vieni aukšti, o kiti mažiukai, kaip nykštukai“ (53).

Kad ligos ir kiti sveikatos sutrikimai buvo nuolatinės vaikystės palydovės, liudija ir daugybė rinkinyje pateiktų aprašymų apie bandymus išgydyti sergančius vaikus. Juose atsiškleidžia tam tikra anuometinio gydymo specifika, kurią verta plačiau aptarti.

Dažniausiai analizuojamuose šaltiniuose minimas tėvų elgesys susirgus vaikui – kreipiamasi į tradicinę žinią plėtojančius žmones, kurie gydė aukodami dievui ar dievams arba atlikdami kitus religinius ar maginius veiksmus. Antai Jokūbo Lavinskio laiške Jonui Pauliui Kampanui (1583), kuriame aprašoma Žemaitkiemio (Ukmergės r.) XVI a. liaudies kultūra, teigiama, kad vaikui susirgus pagalbos buvo ieškoma pas burtininką, kuris gydė burtais aiškindamasis ligos priežastį ir aukodamas auką Dievui: „jeigu kieno nors sūnus ar duktė sirgdavo, kviesdavo burtininką. Jis, metęs burtus, už lignonį aukodavo dievui aviną, kurį papjautą vieni vaikai su tėvais suvalgydavo“ (54). Analogiška pagalba susirgusiam vaikui atsiškleidžia ir L. Davido, aprašiusio XVI a. Mažosios Lietuvos liaudies kultūrą, informacijoje, kurią jis sužinojo iš gydymo apeigoje dalyvavusio vaiko: „Vienas jo buvęs artimas draugas, kuris ilgą laiką sirgo, buvo taip pat įkalbėtas, kad tokiu stabmeldžiuviu (arba, kaip jie sako, dievui skirtos aukos palaiminimu) jam bus pagelbėta nuo jo ligos. Taigi tas berniukas kartu su kitu, panašaus amžiaus ir tos pačios giminės, buvo atvestas į šį ožio aukojimą“ (55). Remiantis L. Davidu, vaikui susirgus Mažojoje Lietuvoje pagalbos buvo ieškoma ir pas vaidilutes, kurios gydė laimindamos: „Jei kitos moterys aplanko moterį šešiauninkę, atkloja lopšelyje gulintį kūdikį ir jį pagiria ir jei po to vaikas susergera, tai manoma, kad moterys girdamos jį nužiūrėjusios, ir tada tuoj turi būti pakviesta vaidilutė (*Waidelerinne*), kuri turi kūdikį palaiminti ir išgydyti“ (56). Kreipimosi į burtininkus vaikui susirgus tradiciją M. Olševskis fiksavo ir XVIII amžiuje. Apie tai kalbama jo pamokymuose: „griešija smertelnei, kursai vaikus sava neša prie burtininkų“ (57).

Kitas vaiko gydymo būdas, kurio imtasi nepadėjus anksčiau aptartiems veiksams – jo gabenimas į šventas vietas. L. Davido aprašytu atveju sergantis vaikas nugabentas prie šventos liepos, kur aukota šios vietos dievybei: „Kai aš buvau septynerių ar aštuonerių metų berniukas, mano amžiną atilsį mama nusivežė mane į mugę Rešliuje <...>. Kadangi sekmdienį turguje buvo draudžiama prekiauti, mano mama su gerais draugais nuvažiavo prie Marijos liepos netoli Rešliaus, tačiau jau Rastenburgo apylinkėse. Ten taip pat buvo atgabentas aštuonerių ar devynerių metų berniukas, kurį ėdė tie požeminiai ir kuriam negalėjo padėti nei burtininkai (*Segener*), nei vaidilos (*Waideler*). Čia berniuką pasodino ant

(51) Raganų teismai Lietuvoje XVII a. 1694. IX. 12. Šiaulių ekonomijos Mitkūnų kaimo valstiečių kaltinimai savo kaimynams Jonui Ūbai ir jo žmonai dėl raganavimo ir grasinimų. Iš Šiaulių ekonomijos vietininko sprendimo [3, 443].

(52) Jokūbo Lavinskio laiškas Jonui Pauliui Kampanui (1583) [2, 609]; Stanislovas Rostovskis. Lietuvos jėzuitų provincijos istorija (1768) [4, 144].

(53) Sigismundas Herbersteinas. Maskvos istorijos komentarai (1549) [2, 395].

(54) Jokūbo Lavinskio laiškas Jonui Pauliui Kampanui (1583) [2, 609].

(55) Lukas Davidas. Prūsijos kronika (1583) [2, 284–285].

(56) Lukas Davidas. Prūsijos kronika (1583) [2, 299].

(57) Mykolas Olševskis. Broma atwerta ing wiecznasti (1753) [4, 136].

vienos medinių kaip sūpuoklės padarytų svarstyklių pusės, ant kitos tų sūpuoklių pusės buvo pridėta ir prikibinta įvairių valgomų dalykų: duonos, ragaišio, alaus, o mažame liniename maišelyje – kviečių: ar ten buvo padėta mėsos, nebepamenu, bet gerai prisimenu, kad tie dalykai, kurie turėjo atsverti berniuką, negalėjo būti nupirkti ar iš kur nors paimti, bet turėjo būti suelgetauti Dievo ar gailestingosios Marijos vardu. Ar tai kiek padėjo, ar ligonis išgijo, ar mirė, man nežinoma“ (58).

Kaimyninės Latvijos XVII a. šaltiniai rodo, kad įsitvirtinant krikščionybei, kai kurie gydymo būdai iš esmės nepasikeitė. Vaikui sunkiau susirgus pagalbos vis tiek buvo ieškoma pas dvasinės-religinės sferos atstovą. Dionysijus Fabricijus „Trumpame Livonijos istorijos išdėstyme“ (1611–1620) teigia: „Susirgusius savo vaikus neša pas kunigą, kad jis uždėtų ant jų rankas ir už juos melstųsi“ (59).

Žinoma, kreipimasis į dvasininkus ir kitos religinės ar maginės priemonės buvo ne vieninteliai XV–XVIII a. Lietuvos valstiečių vaikų gydymo būdai. Remiantis XIX–XX a. pr. surinkta medžiaga pagrįstais liaudies medicinos tyrinėjimais, Lietuvos kaimo žmonės nuo seno žinojo apie gamtos gėrybių gydomąsias savybes ir tuo puikiai naudojosi [29, 18–27]. Į burtininkus, dvasininkus buvo krepiamasi arba į šventas vietas keliaujama tik sunkesniu atveju, kai kitos priemonės nebuvo veiksmingos. Tokių atvejų aprašymų gausa rinkinyje leidžia kelti prielaidą, kad šių priemonių buvo imamasi ganėtinai dažnai, nors joms įgyvendinti reikėjo nemažai laiko ir kitokių sąnaudų.

Verta paminėti ir priemones, kurių aptariamo laikotarpio Lietuvos kaimo žmonės imdavosi, kad ne tiek išgydytų susirgusius vaikus, kiek užkirstų kelią būsimeis susirgimams. Tai kenkėjų, neva susargdinančių ar net numarinančių vaikus, sunaikinimas. L. Davidas aprašo po šeimamedžiū gyvenančios būtybės, sutrikdžiusios mergaitės sveikatą, sunaikinimo atvejį: „1573 metais aš kalbėjau su vienu artimu draugu ir tarp kitko jo paklausiau, dėl ko jo dukrelei, kuriai buvo apie dvylika metų, pakenkta viena akis, nors šiaip Dievas jai nepagailėjo gražios figūros. Į tai jis man atsakė, kad ji, būdama septynerių ar aštuonerių metų mergaitė, kartu su kitais vaikais žaidė vieno valstiečio sode ir žaisdama po šeimamedžio krūmu, kuris ten augo, atliko savo reikalą, bet netrukus po to jos veidukas buvo taip negražiai ir šlykščiai subjaurotas, kad ji vos begalėjo matyti. Laikui bėgant, tai po truputį praeina ir gerėja ir dabar ta bėda ne tokia pastebima, ir reikia tikėtis, kad ji su Dievo pagalba bus išvartyta. Todėl šis atsitikimas paskatino sodo šeiminingą sunešti ir sumesti prie šeimamedžio daug žabų ir kitokių panašių deginimui tinkančių daiktų, viską užkurti ir sudeginti, kad šeimamedžio krūmas sudegtų su šaknimis, taigi kad neliktų prieglobsčio svečiui, gyvenančiam po juo“ (60). Siekiant apsaugoti vaikus ir kitus bendruomenės narius nuo ligų, buvo stengiamasi susidoroti ir su raganomis, kurios, remiantis XVI–XVIII a. raganų teismų aprašymais (61), dažnai buvo laikomos vaikų ligų ir mirčių kaltininkėmis.

(58) Lukas Davidas. Prūsijos kronika (1583) [2, 300].

(59) Dionysijus Fabricijus. Trumpas Livonijos istorijos išdėstymas (1611–1620) [3, 574].

(60) Lukas Davidas. Prūsijos kronika (1583) [2, 294].

(61) Raganų teismai Lietuvoje XVII a. 1680. III. 15–22. Viduklės apskrities Raulių dvaro šeimynykštės Zuzanos Šlekinienės, apkaltintos raganavimu, prisipažinimas. Iš Žemaičių kunigaikštystės vaznių pranešimo apie Šlekinienės tardymą ir sudeginimą [3, 436]; Raganų teismai Lietuvoje XVII a. 1691 m. Šiaulių ekonomijos Jankūnų kaimo valstiečio Nataušo Strakšo samdinės Marijonos prisipažinimas apie raganavimą, kurio išmokusi iš to paties valstiečio kampininkės Liucijos Vaičiulytės. Iš Šiaulių ekonomijos vietininko sprendimo [3, 441].

Deja, tyrimai, atskleidžiantys itin aukštus kaimo vaikų aptariamame laikotarpyje mirtingumo rodiklius [8, 336–354], rodo, kad aprašytos gydymo ir bandymų ligoms užkirsti kelią priemonės nebuvo itin veiksmingos. Tačiau išanalizuota medžiaga leidžia daryti išvadą, kad siekdama išsaugoti vaiko sveikatą, anuometinė kaimo šeima ir bendruomenė dėjo tikrai dideles pastangas. Susirgęs vaikas nebuvo paliekamas nepriežiūroje. Jo gydymui negailėta nei laiko, nei kitų resursų, pasitelktos visos anuometinės žinios ir galimybės. Galima teigti, kad vaiko sveikatos išsaugojimas to meto Lietuvos kaime buvo vienas iš prioritetinių šeimos ir bendruomenės uždavinių. Vadinasi, pats vaikas šiuo požiūriu laikytas dėmesio ir rūpescio vertu šeimos ir bendruomenės nariu.

MITINĖS VAIKO SAMPRATOS ASPEKTAI

Dar viena D. Lancy pastebėta *gerontokratinų* visuomenių ypatybė, kuria nepasižymi *neontokratinės*, yra vaiko suvokimas kaip *ne visai žmogaus* [17, 38–40], t. y. kaip mitinio pasaulio atstovo, tarpininko tarp dvasių ir žmonių pasaulių [17, 41–43]. Analogišką vaiko sampratą pastebėjo vaikystę XIX–XX a. Lietuvos kaime analizavę tyrėjai. R. Paukštytė-Šaknienė atkreipė dėmesį, kad tik po krikšto ir vardo suteikimo vaikas įgydavo socialinį pripažinimą [22, 75]. V. Džekčioriuotės-Medeišienės teigimu, po krikšto kūdikis XIX–XX a. pr. kaimo žmogaus sąmonėje tapdavo tik šiek tiek panašesnis į žmogų, nes minėta apeiga, nors ir svarbi vaiko gyvenime, buvo tik pirmasis tapimo žmogumi žingsnis – dar ilgai vaikai būdavo tapatinami su svetimo pasaulio atstovais, kuriems priklausė mitinės būtybės, gyvūnai ir socialinių paribių veikėjai [10, 38].

Ta pati tendencija akivaizdi ir šiame straipsnyje analizuojamoje medžiagoje. Tai rodo užrašyti tikėjimai apie ypatingas vaiko (arba jo išskyrų, kūno dalių) galias maginiuose veiksmuose.

M. Pretorijus XVII a. antroje pusėje užrašė žemaičio nupasakotą tikėjimą, kad vaiko kraujas yra ypač veiksminga priemonė prišaukiant ar pamaloninant tam tikras dvasias: „Aukščiau minimas žemaitis man pasakojo apie keistą šventinimo būdą, būtent: vaidila (*Weydullis*), sužinojęs apie tokią vietą arba tokį medį, turėdavo tris dienas ir tris naktis pasninkauti ir šauktis savo dievo, kad šis persikeltų į tą medį ir jį laikytų vertu ateinantiems pas jį žmonėms čia pat per jį teikti pagalbą. Per pasninkavimą ir meldimąsi, sakė jis, dievas nusileidžiąs žemyn į medį su gerai girdimu ūžesiu, o dažnai ir su smarkiu šnabzdėjimu. Tačiau jei šito šnabzdėjimo trečią dieną nepasigirdavo, tai jis [vaidila] turėdavo eiti šalin ir po kelių dienų grįžti, dvi dienas pasninkauti ir melstis, jei ir tada dievas nenusileisdavo, turėdavo įsirėžti į krūtinę, kad kraujas tekėtų, o jei ir tada nepasigirdavo maurojimo, tai turėdavo atsinešti savo vaiko kraujo ir medį patepti, kad jis, dievas, skirtų jį savo būstu. Tada (jų nuomone) dievas tikrai įsikuriaš medyje“ (62).

Kitame M. Pretorijaus aprašyme ypatinga (maginė) galia yra priskiriama vaiko seilėms. Jos naudojamos burtams, kuriais siekiama pranašauti, ir yra laikomos veiksmingesne magine priemone už suaugusiųjų seiles: „kiti ima gryną vandenį, kurį semia stovėdami prieš saulę bei melsdamiesi, tada spjauna į jį [ir] seilės parodo vaizdą to, apie ką buriama. Jeigu toks burtininkas (*Burtions*) nenori pats to daryti arba mano, kad esąs nepakankami šventas ar tinkamas, tai vyriškiems dalykams paima mažą gražų berniuką, o moteriškiems reikams – mažą gražią mergaitę, kurie turi spjauti į vandenį. Burtininkas (*Burtions*) ir vandens [ženklų] aiškintojas paaiškina, kokią figūrą vandenyje padaro seilės; jie mano, kad berniukas

(62) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 237–238].

ir mergytė mato figūrą geriausiai ir ją paprastai parodo burtininkui (*Burtos*)⁽⁶³⁾. Iš šio aprašymo matyti, kad ne tik vaiko seilės laikomos stebuklingomis, padedančiomis susisiekti su paslaptis saugančia anapusybe. Ir pats vaikas suvokiamas kaip turintis žinių, kurios suaugusiesiems yra neprieinamos.

Samprata, kad vaikas ar jo kūnas turi ypatingų galių, akivaizdi ir XVI–XVII a. raganų bylų medžiagoje. Skirtingai nei M. Pretorijaus aprašymuose, kur vaikas laikomas tarpininku tarp žmonių ir jiems padedančių gerųjų anapusinių būtybių, raganų teismų bylose vaikas suvokiamas kaip galintis prisaukti anapusines blogąsias jėgas. Pavyzdžiui, 1566 m. rugpjūčio 6 d. pasmerktos sudeginti raganos Ulijonos prisipažinime atsiskleidžia tikėjimas (galimai priskirtinas ne tiek prisipažinusiai, kiek jos kaltintojams), kad mirusio vaiko kūno milteliai gali būti veiksminga priemonė žmonėms apnuodyti: „Kai mes atkasinėjome iš žemės vaiką, su manim buvo Magdė Martynaitė, Valiaus žmona, ir Margarita Šiušaitė. Ir mes ketinome tą iškastą iš žemės vaiką sudžiovinti, sudžiovinusios sutrinti į miltelius ir duoti žmonėms, į miltelius primaišiusios nuodų ir žolių“ (64). 1694 m. Šiaulių ekonomijos vietininko sprendime aprašytuose Mitkūnų kaimo valstiečių kaltinimuose kaimynams Jonui Ūbai ir jo žmonai užfiksuotas tikėjimas, kad tam tikroje vietoje išbarstyti mirusio kūdikio kaulai gali prisaukti nelaimę: „Juozapas Rudys pareiškė, jog kai J. M. pono Stravinsko teismo metu P. Vytautas, kaipo tuometinis Jonišio vietininko pavaduotojas, atvažiavo į tą patį Mitkūnų kaimą daryti inkvizicijos, tai pati Ūbienė nedorai pagimdyto kūdikio kūnelį savaitę šiltuose dūmuose rūkusių palaidojo, o paskui iškasusi iš duobės atnešė parodyti, paskui, kai buvo liepta nunešti į tą vietą ir užkasti, tai ji nunešė į vietą, bet savo kaimyno Rudžio darže tuos kaulus išbarstė, už ką paskiau, kai buvo apskūsta dvare ir į kalėjimą paimta, atsiprašinėjo Rudžio pareikšdama, kad jo namuose nieko pikto atsitikti neturėjo, betgi nuo to kaulų išbarstymo nei pats Rudys, nei jo žmona, nei vaikai sveikatos nebeturi, ir kas gimsta, tai tuoj ir numiršta, net ir gyvuliai kas metai išdvesia, jog ir pirkti nebepaspėja“ (65).

Būtent vaikas, remiantis analizuojamo laikotarpio tikėjimais, yra piktosios dvasios labiausiai trokštamasis atlygis už jos pasižadėjimą tarnauti ir paklusti raganai. 1655 m. Žemaičių pilies teismo sprendimu raganavimu apkaltinta Gaurelių dvaro rykūnė Gendrūta Zaputkaitienė pripažino, kad jos bendrininkė Izabelė Plocharska-Mikalojienė Burbienė piktajai dvasiai paaukojusi dvi savo dukteris: „ponia Izabelė Plocharska-Mikalojienė Burbienė derėjosi su velniais ir sudarė sutartį <...>, kadangi piktosios dvasios jai veltui tarnauti ir paklusti nenorėjo, tai savo dukterį Kasę, sugyventą su ponu Jonu Karoliu Dimlieriu, joms paaukojo. O kitą savo dukterį – vyresniąją, sugyventą su velioniu Mikalojumi Burba, vardu paną Marijoną, – kiek pamenanti, prieš septynetą ar aštuonetą metų taip pat įpiršo ir paaukojo piktosioms dvasioms. Abi jos, praėjus kelioms dienoms po paaukojimo, atsiveikino su šiuo pasauliu“ (66).

(63) Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla [3, 280].

(64) Raganų bylos Lietuvoje XVI a. Pasmerktos sudeginti raganos Ulijonos prisipažinimas. Iš Kauno apskrities žemės teismo Vaznio pareiškimo 1566 m. rugpjūčio 6 d. [2, 434].

(65) Raganų teismai Lietuvoje XVII a. 1694. IX. 12. Šiaulių ekonomijos Mitkūnų kaimo valstiečių kaltinimai savo kaimynams Jonui Ūbai ir jo žmonai dėl raganavimo ir grasinimų. Iš Šiaulių ekonomijos vietininko sprendimo [3, 443].

(66) Raganų teismai Lietuvoje XVII a. 1655. V. 10–11. Apkaltintos raganavimu Gaurelių dvaro rykūnės Gendrūtos Zaputkaitienės prisipažinimas apie raganavimus. Iš Žemaičių pilies teismo sprendimo sudeginti [3, 415–416].

Ar vaikas panaudojamas geriems, ar blogiems tikslams pasiekti, aptarti pavyzdžiai rodo, kad jam buvo priskiriamos ypatingos, stebuklingos galios, kuriomis suaugusieji (netgi turintys maginių galių – burtininkai, raganos) nepasižymi. Panašu, kad aptariamoje kaimo bendruomenėje vaikas (ypač mažas vaikas arba kūdikis) laikytas turinčiu stiprų ryšį su mitinėmis būtybėmis.

Dar vieną svarbią žinią randame 1600 m. rašytoje Vilniaus jėzuitų kolegijos metinėje ataskaitoje: „O mirusiųjų tikinčiųjų atminimo dieną surengia iškilmingesnes negu bet kada vaišes. Tada sukviečia protėvių vėles ir iš visų valgių, kurių gausiai yra pridėta ant stalo, ką nors jiems po stalu numeta. <...> Pavalgę vėl deda po staltiese į devynias dalis padalytos rūgščios duonos ir, paėmę staltiesę už pakraščių, prieš namų duris meta iš jos duoną. Kai tuos gabalus vaikai rungčiomis surenka, aplaisto juos alumi, visiems garsiai kalbant palaimingą maldą, kad laukas vėl būtų derlingas“ (67). Taigi mirusiųjų atminimo dieną atliekamo ritualo metu būtent vaikams tekdavo pareiga surinkti protėviams skirtą maistą, kadangi jie buvo siejami su protėviais ir laikomi tarpininkais tarp žmonių ir mirusių protėvių. Šią prielaidą patvirtina ir 1583 m. jėzuito Jokūbo Lavinskio Lietuvos provincijolui Jonui Pauliui Kampanui rašytame laiške randama žinia, kad Žemaitkiemio (Ukmergės r.) gyventojai tiki mirusiųjų sielas po metų pereinančias į tuos žmones, kurie gimsta (68). Analizuoti pavyzdžiai liudija, kad mažas vaikas, kūdikis aptariamo laikotarpio Lietuvos kaime laikytas *ne visai žmogumi* (D. Lancy terminologija) arba tarpininku tarp žmonių ir mitinių būtybių.

Ši samprata ne vienoje *gerontokratinėje* visuomenėje naudojama kaip kultūrinis mechanizmas, didelio vaikų mirtingumo situacijoje įgalinantis tėvus pernelyg neprisirišti prie vaiko [17, 109–111], neinvestuoti į jį daug resursų [17, 29–33], atskirais atvejais ryžtis infanticidui [17, 29–33] arba ritualiniam vaiko aukojimui [17, 43–45]. Vis dėlto tarpkultūrinėje perspektyvoje pasitaiko ir tokių *gerontokratinų* visuomenių, kuriose tokia samprata reiškia ypatingą vaiko globą ir pagarbą jam [17, 47]. Aptariamo laikotarpio Lietuvos kaime šios sampratos poveikis vaikui galėjo būti įvairus, pavyzdžiui, ji galėjo būti viena iš tyrėjų minimo [12, 193–209] infanticido priežasčių. Tikėtina, kad to laikotarpio Lietuvos kaime ji galėjo lemti nuostatą, jog mažas vaikas socialiai nėra visavertis – tokia pastebima XIX–XX a. pr. Lietuvos kaime [10, 44; 19, 35]. Tačiau šiame straipsnyje analizuota medžiaga rodo, jog vaiko kaip tarpininko tarp žmonių ir anapusinio pasaulio samprata lėmė ir tam tikrą jo pripažinimą bei pagarbą jam.

IŠVADOS

Norberto Vėliaus sudarytame rinkinyje *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai* pateikiama informacija apie vaiką leidžia padaryti keletą svarbių išvadų apie vaiko padėtį XV–XVIII a. Lietuvos kaime arba valstietijoje. Aptariamam laikotarpiui įbaudžiavinimą išgyvenusioje Lietuvos (tiek Didžiosios, tiek Mažosios) valstietijoje vaikas į suaugusiųjų pasaulį, kuriame įgyjamos didesnės nei vaikystėje ar jaunystėje pareigos ir atsakomybės – mokestiniai, vedybiniai, svarbesni darbiniai įsipareigojimai, įžengdavo kur kas anksčiau negu šiandien. Amžiaus riba, žyminti suaugusiesiems priskiriamų atsakomybių atsiradimą, galėjo būti 12–14 metų.

Darbas šeimos ūkyje, rūpinimasis šeimos nariais nuo pat mažumės (pagal išgales) buvo *natūrali* vaiko priedermė. Vaikystė nelaikyta amžiaus tarpsniu, kuriame žmogus turi būti apsaugotas nuo pareigų. Ji tapatinata ne su nerūpestingumu ir pramogomis, o su įsitraukimu į šeimos išlaikymą. Vaikas nuo pat mažumės buvo įpareigotas užsidirbti pragyvenimui ir būti ekonomiškai naudingas.

(67) Jėzuitų metinės ataskaitos (1583–1611) [2, 629].

(68) Jokūbo Lavinskio laiškas Jonui Pauliui Kampanui (1583) [2, 609].

Tai nereiškia, kad vaikas aptariamo laikotarpio Lietuvos kaime nebuvo lavinamas. Priešingai – analizuota medžiaga rodo, kad vaiko lavinimui buvo skiriama daug dėmesio, tik lavinimo turinys ir forma buvo specifiški. Vaiko lavinimas buvo nukreiptas į tai, kas kaimo bendruomenėje buvo svarbiausi, būtiniausi ir prasmingiausi dalykai – žemdirbystės mokymą bei iš kartos į kartą perduodamais vaizdiniais paremtos pasaulėžiūros formavimą. Lavinimas neatskirtas nuo kasdienio šeimos ir bendruomenės gyvenimo, jis buvo susijęs su kitomis suaugusiųjų veiklomis. Vaikas mokėsi dalyvaudamas šiose veiklose, stebėdamas suaugusiuosius ir palaiapsniui perimdamas jų pasaulėžiūrą, žinias ir vaidmenis.

Analizuota medžiaga liudija, kad anuometinį kaimo vaiką itin dažnai persekiojo ligos, tačiau aukštus vaikų mirtingumo rodiklius vertėtų sieti ne su jo nepriežiūra, o su ribotomis gydymo galimybėmis. Siekdama išsaugoti vaiko sveikatą anuometinė kaimo šeima ir bendruomenė dėjo dideles pastangas, tad vaiko sveikata buvo vienas prioritetinių kaimo žmonių rūpesčių.

Esant didelei tikimybei, kad mažas vaikas mirs, jis laikytas *ne visai žmogumi*, arba tarpininku tarp žmonių ir mitinių būtybių. Analizuoti šaltiniai liudija, kad ši samprata ne būtinai lėmė jo ignoravimą, su ja siejosi ir tam tikras jo pripažinimas, priskiriant magines galias, kurių suaugusieji neturi.

Apibendrinant galima teigti, kad vaiko padėtis aptariamo laikotarpio Lietuvos kaime buvo analogiška kaip ir kitose vaikystės tyrinėtojo Davido Lancy išskiriamose *gerontokratinėse* visuomenėse. Jis neturėjo teisės į nerūpestingą vaikystę, nes nuo mažumės buvo įpareigotas dirbti, neturėjo laiko lavinimuisi kaip kitų užsiėmimų netrukdomai veiklai. Jo gyvybei nuolatos grėsė ligų keliamas pavojus, visgi jo gyvenime būta šeimos rūpesčio, dėmesio ir pripažinimo.

Gauta 2023 09 29
Priimta 2023 11 16

Literatūra

- [1] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. T. 1. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996. 744 p.
- [2] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. XVI a.* T. 2. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001. 822 p.
- [3] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. XVII a.* T. 3. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003. 840 p.
- [4] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. XVIII a.* T. 4. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005. 283 p.
- [5] BALSYS, Rimantas. Jauja – XVI–XVII a. valstiečių „bažnyčia“. *Sakralieji baltų kultūros aspektai*. Sudarė E. Usačiovaitė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, p. 191–205.
- [6] BLAŽEVIČIUS, Povilas. Vaikų žaislai ir žaidimai XIII–XVII a. Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 2008, t. 33, p. 71–122.
- [7] BLAŽEVIČIUS, Povilas. *Seniausieji Lietuvos žaislai*. Vilnius: Nacionalinis muziejus LDK valdovų rūmai, 2011. 240 p.
- [8] BLAŽEVIČIUS, Povilas. Vaikai XVII a. kaimo bendruomenėje remiantis Rakaučiznos kapinyno tyrimais. *Pabaisko mūšis ir jo epocha*. Sudarė I. Vaškevičiūtė. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2017, p. 336–354.
- [9] DAMBRAUSKAITĖ, Neringa. Nelaisvieji vaikai LDK bajorų dvaruose XVI–XVII a. pr. *Literatūra ir menas*, 2015 01 02.

- [10] DŽEKČIORIŪTĖ-MEDEIŠIENĖ, Vita. Vaikų mitinės baimės lietuvių folkloro praktikoje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2022. 160 p.
- [11] GUDAVIČIUS, Edvardas. Mokyklų atsiradimas Lietuvoje. Žinių ir mokymo lygis. Vidurinio mokslo susiklostymas. *Vilniaus universiteto istorija, 1579–1994*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994, p. 17–32.
- [12] JAKULIS, Martynas. Pamestinukų globa XVIII amžiaus Vilniuje. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: iššūkiai, laimėjimai, netektys*. Sudarė R. Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2016, p. 193–209.
- [13] JURGINIS, Juozas. *Baudžiamos įsigalėjimas Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962. 343 p.
- [14] KARČIAUSKIENĖ, Magdalena; LUKŠIENĖ, Meilė; ŽUKAUSKAS, Kazys; GUČAS, Alfonsas; LAUŽIKAS, Jonas; ROČKA, Marcelinas; ŠIDLAUSKAS, Algirdas; LUKŠAITĖ, Ingė; JURGINIS, Juozas; ENZINAS, Albinas; GUDAVIČIUS, Edvardas; NAUSĖDA, Vladas; KULIKAUSKIENĖ, Regina. *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai*. Vilnius: Mokslas, 1983. 320 p.
- [15] KIAUPA, Zigmantas. Kauno mokyklos XVI amžiuje. *Kauno istorijos metraštis*. Kaunas: VDU leidykla, 1998, p. 25–35.
- [16] KOZAKAITĖ, Justina; PIOMBINO-MASCALI, Dario; MILIAUSKIENĖ, Žydrūnė; GIRČIUS, Rokas; DEMENTAVIČIENĖ, Jūratė; JANKAUSKAS, Rimantas. A Rare case of child abuse from early modern Lithuania. *International Journal of Paleopathology*, 2018, 22, p. 189–197.
- [17] LANCY, David. *The Anthropology of Childhood*. Cambridge university press, 2015. 533 p.
- [18] MATULEVIČIUS, Algirdas. *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje*. Vilnius: Mokslas, 1989.
- [19] MIKŠTAITĖ-ČIČIURKIENĖ, Regina. Kai kurie piemenų kasdienybės bruožai XIX a. pabaigos–XX a. Aukštaitijoje. *Liaudies kultūra*, 2009, Nr. 3(126), p. 28–36.
- [20] MORKŪNAS, Vitalis. *Nuo tamsos ligi tamsos. Žemės ūkio darbininkų buitį Lietuvoje 1919–1940 m.* Vilnius: Mokslas, 1977. 202 p.
- [21] PACEVIČIUS, Arvydas. Mokyklos. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*. Vilnius: Aidai, 2001, p. 378–396.
- [22] PAUKŠTYTĖ, Rasa. *Gimtuvės ir krikščynos Lietuvos kaimo gyvenime XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje*. Vilnius: Diemedis, 1999. 171 p.
- [23] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. Mažosios Lietuvos kultūrinio savitumo raiška senųjų rašytinių šaltinių kontekste. *Lituanistica*, 2009, T. 55, Nr. 3–4(79–80), p. 162–173.
- [24] PLIURAITĖ-ANDREJEVIENĖ, Nijolė. *Lietuvos vaikų žaislai*. Vilnius: Versus aureus, 2012. 355 p.
- [25] RAČIŪNAITĖ, Rasa. *Motėris tradicinėje lietuvių kultūroje*. Kaunas: VDU, 2002. 163 p.
- [26] RAČKAUSKAS, Jonas. *Švietimo reforma Lenkijoje ir Lietuvoje XVIII a.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994. 241 p.
- [27] RAGAUSKIENĖ, Raimonda. Models Applied Upbringing Children of Upper Nobility of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th – the Middle of the 17th Centuries. *Pedagogika / Pedagogy*, 2014, t. 116, Nr. 4, p. 6–22.
- [28] ŠAKNYS Žilvytis, Bernardas. *Jaunimo brandos apeigos*. Vilnius: Pradai, 1996. 210 p.
- [29] TRIMAKAS, Ramūnas. Lietuvos kaimo vaistininystės tradicijos XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 3(78), p. 18–27.
- [30] VASILIAUSKAS, Romanas. *Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006. 212 p.
- [31] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė. Valstiečių šeimos demografiniai bruožai ir vidaus organizacija XVIII a. – XX a. pirmojoje pusėje. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 2008, p. 124–173.

AUDRONĖ DARASKEVIČIENĖ

Children in the Fifteenth-to-Eighteenth-Century Lithuanian Village: Analysis of Historical and Ethnographic Sources

Summary

Based on historical and ethnographic material in the collection of the sources of Baltic religion and mythology edited by Norbertas Vėlius, this article analyses a topic that is rarely addressed: the status of children in fifteenth-eighteenth-century Lithuanian rural communities.

It shows that as Lithuania (both the Grand Duchy of Lithuania and Lithuania Minor) went through the processes of peasant servitude, a peasant child crossed the threshold into adult life with all its financial, matrimonial, and labour responsibilities at a much younger age than a child would today. The minimum age limit at which a child was expected to perform adult duties could be as young as twelve years of age. However, even children younger than twelve were obliged to participate in household chores, to be economically beneficial, and to take care of other family members. These were considered natural duties for a child.

Since the majority of peasant children were outside of any official schooling system, most of them were illiterate. However, the above-mentioned sources reveal that the education of a child which entailed the teaching of farming activities as well as the striving to pass down a worldview expressed in archetypical imagery, was of great importance to the family and community. This kind of child guidance was a never-ending part of all family activities.

Although rural children of the time frequently suffered from various diseases and high rates of child mortality, this should not be linked to parental negligence but rather to the lack of medicine and health care. The well-being of the child was a priority for rural families and communities, who put great effort into keeping their children as healthy as possible.

With high infant and child mortality rates, the loss of a child was a probability. Children were therefore considered to be 'not-quite-a-human-being' but rather some sort of a mediator between humans and mythical creatures. The sources upon which the article is based reveal that this concept does not inevitably indicate the neglect of children. On the contrary, such a belief elevated the status of children, granting them magical powers of the kind that adult humans no longer possess.

To conclude, the status of the child from the fifteenth to the eighteenth centuries in rural Lithuania was analogical compared to other gerontocratic societies, as outlined by the childhood researcher David Lancy. Children did not have a right to a long and careless childhood, or time dedicated to purely educational activities. Their lives were always endangered by various diseases. Nevertheless, the examined material proves that despite a short and often precarious childhood, children in rural Lithuania received a considerable amount of parental care, attention, and acknowledgement.

Keywords: child, childhood, fifteenth-to-eighteenth-century Lithuanian village, peasantry, history of childhood